

the territory of authentic Ukraine and Sanscrit in the period of the Neolithic Age (VI-III millennia B.C) of ecological microdistricts of livestock breeding and describing of these processes by the word relicts of the Indo-European language from the Sanscrit vocabulary that were preserved in the archaic toponyms of the Ukrainian language.

Keywords: *system analysis method, the Indo-European language, the Sanscrit, the Neolithic Age, ecological microdistricts, livestock, toponyms.*

УДК 811.133.1' 373

Віталій Пітин (Дрогобич)

ЗООМОРФНІ МЕТАФОРИ У ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЯХ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості вживання зооморфних метафор у паремійних одиницях французької мови; встановлено залежність зооморфних метафор від асоціації тварин з тими чи іншими предметами та еталонами людської поведінки.

Ключові слова: *зооморфні метафори, паремійні одиниці, асоціація.*

Актуальність дослідження. Роль тварин у житті людини завжди була значною, особливо на ранніх стадіях розвитку людства, коли люди і тварини співіснували у природі. Зоохарактеристики людини, що виникали на основі образної уяви про тварин найбільш яскраво відображають національну самобутність мови. Значення зоонімів, що використовуються у мові, дуже широке, спрямоване на алегоричну характеристику людини, частіше всього метафоричну, стилістично підкреслену, наділену виразними експресивними семантико-стилістичними відтінками з елементами образності.

До неоціненних надбань світового фольклору належать прислів'я та приказки – короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різноманітні явища життя. Вони є пам'яттю народу, висновками із життєвого досвіду, що дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію та політику. Прислів'я та приказки не лише констатують конкретний факт, але й рекомендують чи відкидають, схвалюють або засуджують, застерігають чи навчають, тому що за ними стоїть авторитет поколінь.

У пареміологічному світі виявляємо присутність персонажів, що створюють власний простір. На перший погляд, будь-який персонаж може стати героєм прислів'я, але, придивившись уважніше, побачимо, що все відбувається навколо їхньої обмеженої кількості. Персонажі па-

ремій мають визначені та сталі характеристики, які відповідають тим уявленням, що має про них народ. У цьому «закритому світі пареміології» знаходимо людей, здебільшого чоловіків і жінок; тварин (у первинному значенні, як символ, і у відношенні «тварина-людина») [3].

Без сумніву, аналіз кожної з цих тематичних лексичних груп як складових пареміології є важливим та надзвичайно цікавим, однак, у цьому дослідженні присвячено увагу лише тваринним персонажам у паремійних одиницях французької мови.

Мета дослідження полягає в аналізі семантичних і функціональних особливостей зооморфних метафор у паремійних одиницях французької мови.

Ступінь дослідженості проблеми. Значна увага приділяється вивченню фразеологізмів із компонентом-зоонімом у працях В. Архангельського [1], В. Виноградова [2], М. Сюсько [4], у них автори розрізняють різні типи фразеологізмів із компонентами-зоонімами, підкреслюючи залежність між частотою вживання цих фразеологізмів та їхньою логічною активністю, між багатозначністю фразеологізмів та їхньою фразеологічною активністю. Найуживанішими мовними метафорами є такі, що переносять якості та властивості тварин на людей.

На цій основі Ф. Литвин розрізняє існування двох термінів: зоонім (зоосемізм) саме як родовий і зооморфізм (зооморф) як видовий. Під зоонімом розуміється назва біологічної тварини, на основі якого розвивається метафоричне значення. Зооморфізм (у давніх релігіях – зображення богів в образі тварин) виступає в ролі образної характеристики людини [3, 81]. Дуже багато, якщо не всі, зооніми можуть використовуватися для образної характеристики та соціальної оцінки особи за тими чи іншими ознаками та властивостями. Це цілком закономірно, адже тварини, що мають власні звички, становлять найближче оточення людини. Саме тому зоосемантичні метафори вживаються дуже часто, виражаючи певні соціальні типи та еталони людської поведінки, з їхньою допомогою можна оцінити як зовнішні прикмети людини, так і її внутрішні властивості.

Виклад основного матеріалу. У французькій мові, а саме у її пареміологічних одиницях, збереглися риси старовинного сільськогосподарського способу життя. Ці паремії часто є наслідком запозичення з інших мов, розвитку науки чи певних релігійних вірувань і уявлень. Етимологія тваринних персонажів у досліджуваних одиницях різна, і в кожній країні та чи інша тварина сприймається по-різному.

Проте назви не всіх тварин уживаються у пареміях із однаковою частотністю. У той час, коли *le chien* – ‘собака’, *le cheval* – ‘кінь’, *le cafard* –

‘тарган’, *le cochon* – ‘свиня’, *le chat* – ‘кіт’ є постійними персонажами, то інші тварини трапляються набагато рідше. Це наслідок того, що людина не розподіляє свою увагу на увесь тваринний світ рівномірно. Включення тієї чи іншої тварини до символічної системи не може залежати лише від фізіології звіра. Тварина мала б мати якусь «знаменну рису», що у системі поглядів та уявлень міфопоетичної свідомості розцінювалась би як значуща. Іншими словами, риси, особливості, виокремлені людиною у тварин, фокусуються крізь призму міфосвідомості, що вже відбирає матеріал за вимогами своєї схеми та відповідно до цієї ж схеми «семантизує» його.

У французькій мовній і літературній традиції знаходимо багато паремійних одиниць зі словом *le cafard* – ‘тарган’, наприклад: *Qui a fait ça? a demandé la maîtresse. C’est Geoffroy, a répondu Agnan. Espèce de sale cafard! A crié Geoffroy, tu vas avoir une baffe tu sais!* [9, 39]

Іменник *cafarder*, що дослівно перекладається як ‘недопалок’ або ‘святоша’, запозичене у французьку мову з арабської (ар.: *Kafir* – укр.: ‘невірний’, фр.: ‘infidel’). У кінці XIX ст. французький лексикограф Еміль Літтре уточнює його значення. За його трактуванням, – це той, хто не має набожності, але справляє враження дуже набожного, або той, хто її має, але надмірно демонструє лицемірство. Отже, іменник *тарган* у французьких пареміях позначає наклепника. У сучасній французькій мові кажуть *un mouchard*, але вживають *cafarder* або *cafter* [9].

Найпоширенішими серед паремій із назвами диких, домашніх та екзотичних тварин є паремії з назвами домашніх тварин. Домінування домашніх тварин пояснюється їхнім використанням у сільському господарстві. Щоденний контакт людини з домашніми тваринами призвів до входження їхніх назв у лексику, згодом – у паремії. Таким чином, вони стали символами повсякденного життя для певного прошарку суспільства.

Не бракує французькій літературній традиції та способу суспільного життя прикладів, коли у прислів’ях тварина–герой вживається у своєму первинному значенні, особливо тоді, коли йдеться про іманентні можливості тієї чи іншої тварини, її потреби, спосіб використання людиною тощо. Наприклад: *le chat* – ‘кіт’: *Achter chat en poche – achter les yeux fermés. Vous êtes – vous mis dans la tête que Léonard de Pourceaugnac soit homme à achter chat en poche?* [8, 27].

Цей стародавній вираз безперечно відомий і належить перу Ж-Б. Мольєра. У прямому значенні мова йде про покупця, який платить за kota, навіть не кинувши поглядом у кишеню (тобто мішок), у якому цей кіт схований. Покупець ризикує бути обдуреним. Жертва своєї репутації, бі-

сове створіння і супутник відьом – кіт – деякий час трактувався у французьких приказках, з одного боку, як крадій горищ і льохів, з іншого, – він був вхожий у дворянські салони, наприклад: *Appeler un chat un chat. Appeler les choses par leur nom, parler sans détour. Je ne puis rien nommer, si ce n'est pas son nom, j'appelle un chat un chat, et Rolet un fripon* [8, 40].

Через свою несамовиту жагу та нестерпну поведінку кішка легко пов'язується з сексуальним захопленням, потягом. Таке трактування існує також в англійській і німецькій мовах, порівн.: англ.: *casthouse* – ‘будинок розпусти’, нім.: *Kätzchen* – ‘кішечка’, фр.: *catin* ‘повія’. У прислів'ї *Appeler un chat un chat* вживається іменник *le chat* лише в чоловічому роді. Цей вислів означає «брати на себе відповідальність, говорити про речі прямо, різко і відверто».

У французькій мові є паремія *Il n'y a pas un chant – il n'y a personne. Pas un chant dans les rues du village; tout le monde était à la grand – messe* [8, 41], що має цілком інше трактування і означає – «належачи сам собі у цілому місті, кіт, на відміну від собаки, може легко обійтися без подарів», стаючи жителем смітника. Відомий французький дослідник Ф. Буало, вживаючи відомі прислів'я, жаліється на шум і гамір від котів у Парижі у XVIII столітті: «*Quel fâcheux démon durant les nuits entières, rassemble ici les chats de toutes les gouttières ?*» [8, 53], що дослівно означає, «якщо немає kota, то немає жодної живої душі».

Деякі приказки трактують таємничу котячу властивість як символ секрету, що надійно бережеться, наприклад: *Avoir d'autres chats à fouetter avoir des choses plus urgentes à faire. Il n'y a pas de quoi fouetter un chat ce n'est pas grave. Le commissaire le pressa de dire s'il avait envie de recommencer. Cottord, s'animait répondit que non et qu'il désirait seulement qu'on lui laissât la paix. Je vous ferai remarquer, dit le commissaire sur un ton irrité, que, pour le moment, c'est vous qui troublez celle des autres. Mais, sur un signe de Rieux, on en resta là. Vous pensez, soupira le commissaire en sortant, nous avons d'autres chats à fouetter, depuis qu'on parle de cette fièvre...*

Donner sa langue au chat renoncer à trouver la solution d'une énigme. ... il ouvrit un coffret arabe dont la clef était perdue et à propos duquel tous les serruriers de Paris avaient donné leur langue au chat [8, 43–44]. Кіт гідно представлений у цьому паремійному звороті. У французькій мові він витіснив собаку, тому що колись у старій французькій мові існував вираз *jeter sa langue aux chiens*, що означав гнів, ненависть, де вживався іменник *le chien* – ‘собака’.

У зворотах *C'est du pipi de chat c'est imbuvable / c'est sans valeur. Le pipi de chat* іменник *le chat* асоціюється з дріб'язковістю, дрібницею, тим, що має малу вартість.

У французькій мові репутація kota завжди була поганою. Незалежний, дикий, менш працьовитий, ніж собака, він завжди був за своєю природою егоїстом, нахлібником. Kота звинувачували в надмірному апетиті, лінивстві. Часто в казках його змальовують як такого, що не відчуває докорів сумління. Дуже багато паремій із компонентом–твариною (а саме котом)запозичено із французької в інші мови, наприклад:

фр.: *Sors le chat du sac / crache le morceau* – англ.: *Let the cat out of the bag*;

фр.: *C'est juste ā un saut de chat; c'est ā deux pas* – нім.: *Es ist nur ein Katzensprung*;

фр.: *Le chat a mangé ta langue ? tu as perdu ta langue?* – англ.: *Has the cat got your tongue?*; ісп.: *El gato te comió*;

фр.: *Présenter le chat par la queue. Tourner autour du pot* – пол.: *Odwracać kota ogonem*;

фр.: *Le chat ne renonce pas ā la souris* – нім.: *Die Katze lässt das Mausen nicht*.

Символічне зображення коня (фр.: *le cheval*) найчастіше спостерігається у французьких прислів'ях, приказках, наприклад: *Cheval de bataille sujet de predilection, auquel on est particulièrement attaché. Monter sur les grands chevaux. S'emporter, hausser le ton*. Старе французьке прислів'я каже : *Cheval de foin, cheval de rien; cheval d'avoine, cheval de peine ; cheval de paille, cheval de bataille* [5, 127]. Ці паремії ілюструють поділ коней на чіткі групи, тому що феодальне суспільство Франції було поділене так, що навіть коні не змішувались між собою, поділяючись на бідних, поганих, роботяг, цінних тварин, ослів, русаків, рицарських, парадних, бойових та військових. У прикладах *Un fièvre de cheval – une forte fièvre. Un remède de cheval – un remède, très fortement dosé* [6, 48] кінь представлений як символ сили. У стародавньому французькому прислів'ї: *Travailler comme un cheval* [6, 49] порівняння стосуються зовнішнього вигляду коня, тобто його зросту та сили і паралельно відбувається протиставлення коня ослу та мулу. Цей вислів вийшов із ужитку у французькій мові, однак, зберіг своє існування в інших мовах.

У старій французькій мові коня порівнювали з рецидивістом, наприклад: *«Cheval de retour. Personne qui a fait sons temps mais ne se résout pas ā passer la main. Un des diagnostics infailibles auxquels les directeurs de prison et leurs agents la Police et ses aides et même les magistrats instructeurs reconnaissent les «chevaux de retour» (...) est leur habitude de la prison ; les récidivistes en connaissent naturellement les usages»* [5, 134]. Пізніше приказку *c'est un cheval de retour* стали застосовувати стосовно політиків, які недоброросовісно відносилися до своїх обов'язків.

У пареміях французької мови також представлені якості та властивості коня, наприклад: *être à cheval sur ... – être très attaché à*: «*Vous dormirez bien ici! Je suis très à cheval sur la literie! Ach, à chéfal!? Qui, à cheval ... sur la literie...*» [7, 347]. Паремія *dans son assiette* [7, 349] також позначає того, хто впевнено сидить у сідлі.

Дуже багато паремій із використанням іменника *кінь* перейшли з французької мови в інші, наприклад:

фр.: *Je pourrais manger un cheval* – англ.: *I could eat a horse*;

фр.: *Attacher le cheval par le queue : mettre la charrue avant les boeufs* – нім.: *Das Pferd am Schwanz aufzäumen*;

фр.: *Avec ses quatre jables le cheval peut aussi tomber* – пол.: *Koń ma cztery nogi i też się potknie*;

фр.: *Ça sort de la bouche du cheval de source* – англ.: *From the horse's mouth*.

Висновки. Отже, аналіз, здійснений на основі паремій із компонентами *cafard, chat, cheval*, дає підстави зробити висновок, що основний елемент тваринного образу зосереджений на змалюванні людських рис – позитивних і негативних: поведінки, характеру, зовнішніх ознак тощо, а також стверджувати, що зоосемантичні порівняння функціонально продуктивні, особливо у пареміологічних одиницях французької мови. Вони виражають певні асоціації тварин із тими чи іншими предметами та еталонами людської поведінки, за їхньою допомогою можна схарактеризувати як зовнішні прикмети людини, так і її внутрішні якості.

Перспектива досліджень полягає в поглибленому аналізі пареміологічних одиниць із зооморфним компонентом у різних мовах.

1. Архангельський В. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Архангельский. – Ростов-на-Дону : Научная литература, 1964. – 216 с.

2. Виноградов В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. Виноградов // Избр. Труды. – М. : Просвещение, 1977. – Т. 3. – 192 с.

3. Литвин Ф. Об изучении разновидностей зооморфных характеристик (на материале английского языка) / Ф. Литвин // В помощь преподавателям иностранных языков. – Новосибирск : Наука, 1974. – Вып. 5. – С. 81–93.

4. Сюсько М. Статус зоонима в онимной системе: ономаσιологический аспект / М. Сюсько. – К. : Выш. школа, 1988. – 192 с.

5. Cabard P. L'étymologie des noms d'oiseaux / P. Cabard, B. Chauvet. – P. : édition Belion, 1995. – 380 p.

6. Petit Larousse en couleur : Locations Latines grêcque et étrangères. – P. : Librairie Larousse, 1987. – 600 p.

7. Rat M. Dictionnaire des expressions et locutions traditionnelles / M. Rat. – P. : édition Larousse, 1957. – 450 p.

8. Simon A. Donner sa langue au chat / A. Simon // Dictionnaire animalières. – Marcel : édition Favre, 2008. – 130 p.

9. Tauvel J-P. Contes et histoires du Magreb / J-P. Tauvel. – М. : Высш. школа, 1978. – 65 с.

The article deals with the analysis of peculiarities in using animal metaphors and using some names of animals in French proverbs and sayings; the dependence of animal metaphors on some associations of animals with definite thing and features of human behaviour in French proverbs and sayings has been revealed.

Key words: animal metaphors, proverbs, sayings.

УДК 811. 161.2'373 Анатолій Поповський (Дніпропетровськ)

ВІД ХАМА ДО ХАМСТВА

У статті висвітлюється етимологія слова «хам», його лексико-семантичні функції в процесі формування української мовно-літературної норми та словотвірної продуктивність.

Ключові слова: етимологія, біблійні вислови, еволюція лексико-семантичної системи слова, словотвір, антропоніми.

Постановка проблеми. Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Її своєрідність у тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є.

Яскравою і досить цікавою ілюстрацією розвитку української мови може слугувати історія однієї конкретної лексичної одиниці – слова *хам*, яке від власної назви перейшло до розряду загальних, а в основу його семантичної структури було покладено риси однойменного персонажу.

Слово *хам*, що походить від імені біблійного персонажу, не раз стало предметом розгляду у роботах різних напрямків [1, 2 та ін.], однак усі ці дослідження, як правило, лише переказують біблійні тексти, де йдеться мова про Хама, сина Ноя.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз цієї мовної одиниці: етимологія, лексико-семантичні зміни, що відбулися протягом сторіч у стилевій структурі української мови.